

Τεκμήρια

Τόμ. 10 (2011)

γεγεννησθαι. μνησεται ουν απο μετοικων τε τιτων και ακο-
 λουθων περι μεν των Ερωων ουδεν, άλλων δε αγαλμάτων
 περικοπαί τινες πρότερον από νεωτέρων μετά παιδιάς και
KENTRON EΛΛΗΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΟΣ • ΕΘΝΙΚΟΝ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ
 CENTRE DE RECHERCHE DE L'ANTIQUITE GRECQUE ET ROMAINE
 FONDATION NATIONALE DE LA RECHERCHE SCIENTIFIQUE ποιείται εν
 οικίαις εφ' ὅρει τῶν και τοῦ τελευταίου ἐπιτηϊώτο. και
 αὐτὰ ὑπολαμβάνοντες οἱ μάλιστα τῷ Ἀλκιβιάδῃ ἀχθόμενοι
 ἐμποδῶν ὄντι σφίσι μὴ αὐτοῖς τοῦ δήμου βεβαίως προστάται,
 και νομίσαντες, εἰ αὐτὸν ἐξελάσειαν, πρῶτοι ἂν εἶναι, ἐμεγά-
 λυνον και ἐβόων ἐπὶ τὸν δήμον καταλύσει τά τε μυστικά και
 ἡ τῶν Ερωων ποιητικῶν εἰς αὐτῶν ὅτι οὐ
 μετ' ἐκείνου ἐπράχθη, ἐπιλεγόντες τεκμήρια τὴν άλλην αὐτοῦ
 ἐς τὰ ἐπιτηδεύματα οὐ δημοτικὴν παρανομίαν. ὁ δ' ἐν τε
ΣΥΜΒΟΛΑΙΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΟΥ
 ΚΟΣΜΟΥ • CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE GREEK
 AND ROMAN WORLD • CONTRIBUTION A L'HISTOIRE DU
 MONDE GREC ET ROMAINE • BEITRÄGE ZUR GESCHICHTE
 DER GRIECHISCHEN UND RÖMISCHEN WELT και ἐτοιμὸς ἦν
 πρὶν ἐκπεῖν ἡ ἀσμένος ἦν (ἦδη
 γὰρ και τὰ τῆς παρασκευῆς ἐπεποριστο), και εἰ μὲν τούτων
 τι εἴργαστο, δίκην δοῦναι, εἰ δ' ἀπολυθείη, ἄρχειω. και
 ἐπεμαρτύρητο μὴ ἀπόντος περὶ αὐτοῦ διαβολὸς ἀποδέχσθαι,
 ἀλλ' ἦδη ἀποκτείνειω, εἰ δ' αὖτις διαγνώσι, πέμπειω αὐτὸν ἐπὶ
 μὴ μετὰ τοιαύτης αἰτίας, **10** και ὅτι σωφρονέστερον εἴη
 τοσοῦτφ στρατεύματι. οἱ δ' ἐχθροὶ δεδιότες τό τε στρατεύμα
 μὴ εὖνον ἔχη, ἦν ἦδη ἀγωνίζηται, ὃ τε δήμος μὴ μαλα-
 κίζηται θεραπέων ὅτι δι' ἐκείνον οἱ τ' Ἀργεῖοι ξυνεστράτεον
 και τῶν Μαντινέων τινές, ἀπέτρεπον και ἀπέσπενδον, άλλους
 ῥήτορας ἐνιέντες οἱ ἔλεγον ὡν μὲν πλείω αὐτὸν και μὴ
ΑΘΗΝΑ 2011 κατασχεῖν τὸ
DIFFUSION DE BOCCARD - 11, RUE DE MEDICIS, 75006 PARIS θαι ἐν ἡμέραις
 ῥηταῖς, βουλόμενοι ἐκ μείζονος διαβολῆς, ἦν ἐμελλον ῥῆον
 αὐτοῦ ἀπόντος ποριεῖν, μετάπεμπτον κομισθέντα αὐτὸν ἀγω-
 νίσασθαι. και ἔδοξε πλείω τὸν Ἀλκιβιάδην.
 Μετὰ δὲ ταῦτα θέρουσ μεσοῦντος ἦδη ἡ ἀναγωγὴ ἐγίγνετο

Δάνος του 4ου αιώνα π.Χ. από την Σιθωνία Χαλκιδικής

ΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΖΑΝΝΗΣ, ΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΣΜΑΓΑΣ

doi: [10.12681/tekmeria.269](https://doi.org/10.12681/tekmeria.269)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ZANNΗΣ Α. Γ., & ΣΜΑΓΑΣ Α. Δ. (2011). Δάνος του 4ου αιώνα π.Χ. από την Σιθωνία Χαλκιδικής . *Τεκμήρια*, 10, 71–89. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.269>

Δάνος του 4ου αιώνα π.Χ. από την Σιθωνία Χαλκιδικής

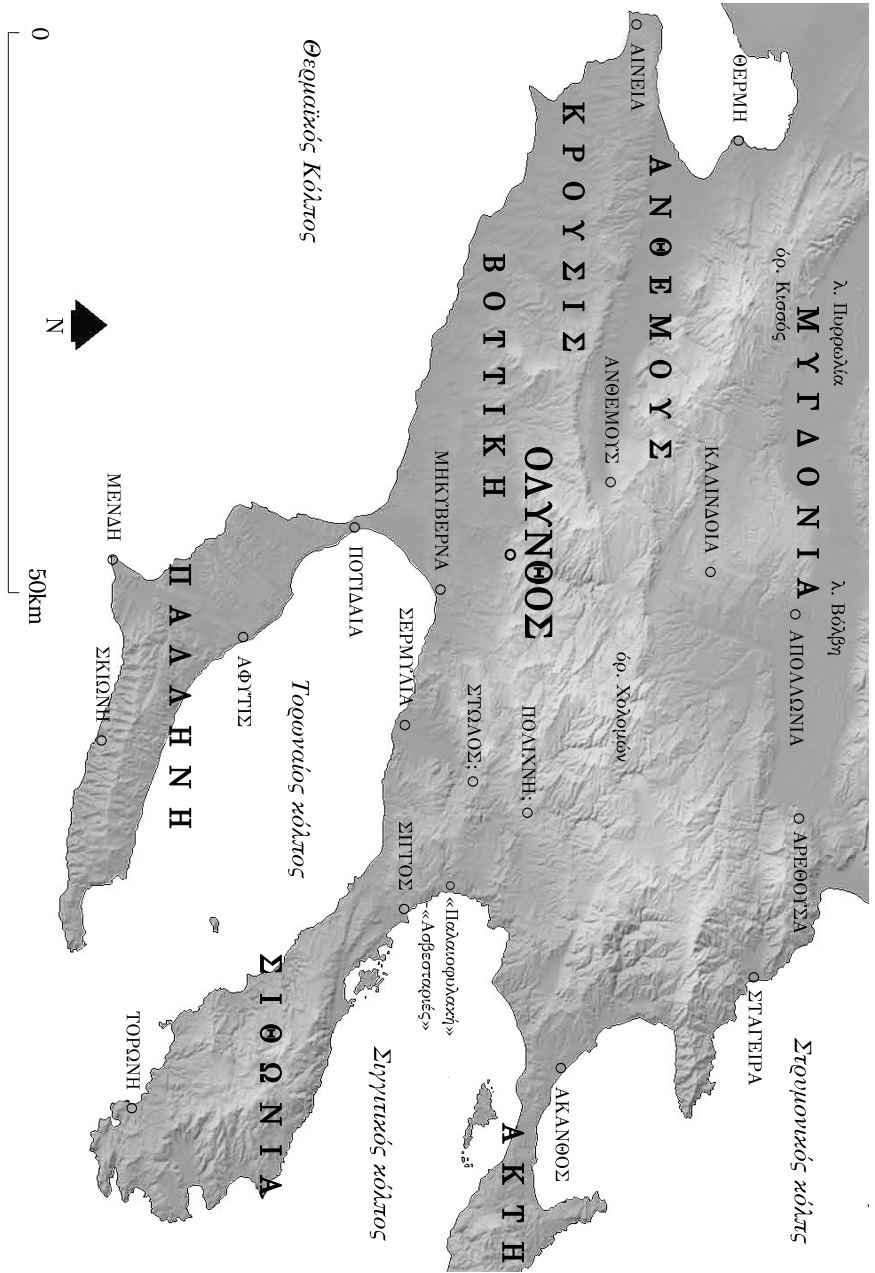
Στο παρόν άρθρο παρουσιάζεται μια αδημοσίευτη επιγραφή που χρονολογείται στον 4ο αιώνα π.Χ. και προέρχεται από την περιοχή του Αγίου Νικολάου Σιθωνίας Χαλκιδικής.¹ Το κείμενο περιέχει τον νομικής φύσεως όρο δάνος, που είναι γνωστός και από άλλες αρχαίες πηγές. Ως εκ τούτου, η επιγραφή γίνεται αφορμή να εμπλουτισθεί η συζήτηση που αφορά στις δικαιοπραξίες αγοραπωλησίας και δανείων κατά τον 4ο αιώνα π.Χ.

Α. Τόπος εύρεσης

Η επιγραφή βρέθηκε στην θέση «Ασβεσταριές», στην τοποθεσία «Σαλονικιού» του Δημοτικού Διαμερίσματος Αγίου Νικολάου Δήμου Σιθωνίας, στην Χαλκιδική.² Στην θέση «Ασβεσταριές» διατηρούνται κατάλοιπα αρχαίας εγκατάστασης, η έκταση και η σημασία της οποίας δεν είναι δυνατόν να αξιολογηθούν

1. Στους αρμοδίους αρχαιολόγους κκ. Ε. Τρακοσοπούλου, Λ. Αχειλαρά, Σ. Ασουχίδου, Κ. Σισμανίδη (ΙΣΤ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων) και κ. Ι. Παπάγγελο (10η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων) οφείλουμε τις θερμότερες ευχαριστίες μας και από την θέση αυτή για την παραχώρηση της αδείας για μελέτη και δημοσίευση της επιγραφής (ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΔΜΕΕΠ/Γ1/Φ59/43794/844/22-6-2010). Θερμές ευχαριστίες επιθυμούμε να εκφράσουμε επίσης στην καθηγήτρια κα. Ι. Βελισσαροπούλου-Καράκωστα (Πανεπιστήμιο Αθηνών) και στον κ. Ηλ. Αρναούτογλου (Ακαδημία Αθηνών), καθώς και στους συμμετέχοντες στο Σεμινάριο της Ιστορίας του Δικαίου του Πανεπιστημίου Αθηνών, για την εξαιρετικά χρήσιμη συζήτηση και τις πολύτιμες παρατηρήσεις τις οποίες αποκομίσαμε κατά την παρουσίαση της επιγραφής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (στις 7/4/2008). Για την πολύτιμη βοήθεια που μας παρέσχε κατά την μελέτη της επιγραφής, ευχαριστούμε ακόμα τον καθηγητή κ. Εμ. Βουτυρά (Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης) και τον Δρα Περ. Χριστοδούλου. Η ακριβής σχεδιαστική αποτύπωση της επιγραφής οφείλεται στην αρχιτέκτονα-μουσειολόγο Δρα Νάσια Χουρμουζιάδη (Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης), την οποία επίσης ευχαριστούμε και από την θέση αυτή.

2. Βρέθηκε τυχαία από τον αρχαιολόγο Ά.Δ. Σμάγα.

εξαιτίας της συνεχούς και διαχρονικής χρήσης του χώρου και συγκεκριμένα της καταστροφής που προκάλεσαν οι εργασίες εξόρυξης ασβεστολίθου. Εξάλλου, δεδομένου ότι το σημείο εύρεσης της επιγραφής τοποθετείται σε μικρή απόσταση (3 χιλιόμετρα περίπου) στα βορειοδυτικά του σημαντικού οικισμού της κλασικής εποχής που εντοπίζεται στην θέση «Μυτάρι» (Πύργος Αγίου Νικολάου) και τον οποίο οι ειδικοί ταυτίζουν με τον αρχαίο λιμένα της γνωστής από τους αρχαίους συγγραφείς πόλεως της Σίγγου,³ είναι λογικό να υποθέσουμε ότι η επιγραφή σχετίζεται με την πόλη αυτή (βλ. χάρτη). Η πλησιέστερη, όμως, προς το σημείο όπου βρέθηκε η επιγραφή μας αρχαία θέση είναι η «Σμαρδέλα», σε απόσταση 1,5 χιλιομέτρου δυτικά από τις «Ασβεσταριές», από την οποία προέρχονται σημαντικά ευρήματα, μεταξύ αυτών και όστρακα εξαιρετικής ποιότητας κεραμικής της αρχαϊκής και κλασικής εποχής.⁴ Οπωσδήποτε, στην ευρύτερη περιοχή, χαρακτηριστικά οργανωμένης πόλης παρουσιάζει, όπως είναι γνωστό, η θέση «Μαρμαράς»-«Παλαιοφυλακή» στο Μεταγγίτσι, που απέχει περίπου 5 χιλιόμετρα βορείως της θέσης «Ασβεσταριές».⁵ Ας σημειωθεί, επιπλέον, ότι σε αρκετά μεγαλύτερη απόσταση από τις «Ασβεσταριές» προς τα βορειοδυτικά (13 χιλιόμετρα περίπου), εντοπίζονται και δύο άλλες σημαντικές θέσεις της κλασικής εποχής, στο Κελλί και στην Σμίξη της περιοχής των Βραστών,⁶ για τις οποίες οι ειδικοί έχουν προτείνει την ταύτιση με την αρχαία Στώλο, πόλη των Ηδωνών, την οποία προσήρτησαν στην επικράτειά τους οι Χαλκιδείς.⁷ Κατά συνέπεια, εφόσον καμία σαφής ένδειξη δεν δύναται να μας οδηγήσει στον μετά βεβαιότητα συσχετισμό της επιγραφής

3. Στράβ. 7, απ. 31, Πλίν. 4, 37 και Πτολ. 3, 12, 9. Βλ. Zahrnt 1971, 227 κεξ., Papazoglou 1988, 430-431, Winter 2006, 155-156, P. Flensted-Jensen στο Hansen – Nielsen 2004, 841.

4. Α.Δ. Σμάγας 2002, 47 και Σμάγας 2002, 47.

5. Για την θέση αυτή, βλ. Βοκοτοπούλου 1990, 121 κεξ. και Winter 2006, 117 αρ. 57 (χάρτης αρχαιολογικών θέσεων: πίν. 70).

6. Το τοπωνύμιο Σμίξη αναφέρεται στην συμβολή δύο δρόμων, που συνενώνονται νοτιώς της θέσης Καστέλι, μεταξύ των χωριών Πλανά και Βράσταμα (Βραστά) της Κεντρικής Χαλκιδικής.

7. Ο Hatzopoulos 1988, 70-72, υποστηρίζει την ταύτιση της Στώλου με τον αρχαιολογικό χώρο στην θέση Κελλί, ενώ στην θέση Σμίξη τοποθετεί την αρχαία Πολύχη. Αντίθετα, κατά την Βοκοτοπούλου 1990, η Στώλος τοποθετείται στον αρχαίο οικισμό της θέσης Σμίξη. Η Στώλος του θρακικού φύλου των Ηδωνών και η προσάρτησή της από τους Χαλκιδείς αναφέρονται από τον Στέφανο Βυζάντιο, στο λ. Στώλος, ο οποίοςς αντλεί τις πληροφορίες του από άγνωστους σε μας προγενέστερους συγγραφείς. Το γεγονός της προσάρτησης της Στώλου δεν μαρτυρείται από άλλη πηγή, όμως ασφαλώς συνέβη

Εικ. 1. Η επιγραφή

με μια από τις προαναφερθείσες θέσεις, η λόγω αμέσου γειτνιασέως σχέση της επιγραφής με την αρχαία Σίγγο μόνον ως υπόθεση μπορεί να υποστηριχθεί.⁸

Β. Η επιγραφή

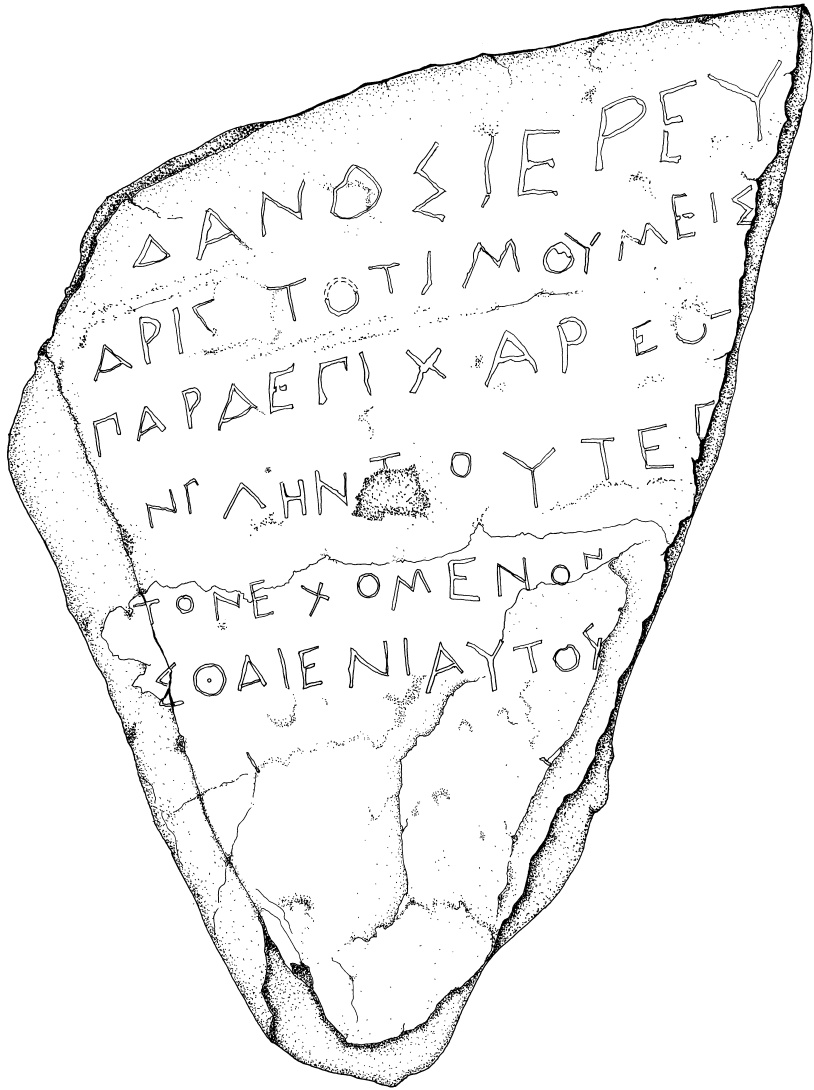
Πρόκειται για το αριστερό τμήμα μιας πλάκας από ντόπιο ασβεστόλιθο, που έχει αποκρουσθεί στην άνω αριστερή γωνία και στο δεξιό τμήμα της καθ' όλο το ύψος της. Διαστάσεις: ύψος 0,28 μ., πλάτος 0,24 μ., πάχος 0,03 μ. (άνω) και 0,055 μ. (κάτω). Το ύψος γραμμάτων είναι 0,011-0,012 μ. Τα όμικρον μικρότερα 0,005-0,006 μ. Τα άλφα και δέλτα 0,008-0,01 μ. Διάστιχο: 0,012-0,015 μ. (στ. 1-2, 2-3, 3-4), 0,02 μ. (στ. 4-5), 0,01-0,012 μ. (στ. 5-6). Απόσταση στίχου 1 από το άνω πέρασ της πλάκας 0,03 μ. Απόσταση στίχου 6 από το κάτω πέρασ 0,12 μ. Είναι αδύνατον να βεβαιωθεί εάν το κείμενο της επιγραφής ολοκληρωνόταν στον στίχο 6 ή, αντίθετα, εάν συνεχιζόταν και στο κατώτερο τμήμα της προσθίας όψεως και έχει χαθεί εξαιτίας απολεπίσεως (βλ. φωτογραφία και σχέδιο).

Η πρόσθια, η πίσω όψη και οι κρόταφοι της πλάκας, η οποία ίσως είχε αρχικώς ορθογώνιο σχήμα, έχουν αφηθεί ακατέργαστοι. Το μεγαλύτερο μέρος της ενεπίγραφης όψης φέρει έντονα ίχνη φυσικής διάβρωσης. Στο αριστερό μέρος της προσθίας όψεως υπάρχει φυσική ρωγμή που κινείται παράλληλα με τον αριστερό κρόταφο. Η διάβρωση και οι φυσικές φλεβώσεις του πετρώματος δυσχεραίνουν την ανάγνωση. Η θέση των φλεβώσεων υπαγόρευσε την στοίχιση των γραμμάτων και την απόσταση των στίχων κατά την χάραξη του κειμένου. Έτσι, ενώ η χάραξη είναι γενικά λεπτή και επιμελημένη, ορισμένα γράμματα στους στίχους 1-3 είναι πιο βαθιά και λιγότερο επιμελώς χαραγμένα. Στην φλέβα του λίθου μεταξύ των στίχων 4-5 οφείλεται και η μεγαλύτερη απόσταση μεταξύ των στίχων αυτών.

Η γενικά επιμελημένη και ορθογραφήμενη χάραξη επιτρέπει μια χρονολόγηση της επιγραφής με βάση τα επιγραφικά παράλληλα και το σχήμα των γραμμάτων περί τα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ.

πριν το 348 π.Χ. Για την συμπεριληψη της Στώλου στο Κοινό των Χαλκιδέων, βλ. Zahrnt 1971, 109 και 246.

8. Για μια πρόσφατη σύνθεση με συζήτηση ιστορικών πηγών και νεότερων αρχαιολογικών θέσεων και ευρημάτων από την Χαλκιδική, βλ. Tiverios 2006, 1-17, 33-66. Επίσης, Winter 2006. Για την ιστορία της περιοχής, βλ. Zahrnt 1971 και Psoma 2001. Βλ. επίσης, Flensted-Jensen 2000.

Εικ. 2. Σχέδιο της επιγραφής

Η μελέτη της επιγραφής επέτρεψε να αποτυπωθεί το σωζόμενο κείμενο ως εξής:

Δάνος. Ἱερεὺ[ς ---]
 Ἄριστοτίμου. Μεῖς ---
 παρὰ Ἐπιχάρους ---
 4 ν πλὴν τοῦ ΓΕΓ ---
 τὸν ἐχόμενον ---
 σθαι ἐνιαυτοῦ ---

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μεγάλη πλειονότητα τῶν ἀνάλογων ἐπιγραφῶν ποὺ διασώζουσι παρόμοια μετὰ τὸ δικό μας κείμενα δικαιοπραξιῶν ἀγοραπωλησίας ἀκινήτων (ὠνές οἰκιῶν, ἀγρῶν κλπ.), οἱ ὁποῖες προέρχονται ἀπὸ τὴν χώρα τοῦ Κοινοῦ τῶν Χαλκιδῶν, τὴν Ἀμφίπολη καὶ τὴν περιοχὴ τῆς, ἀπὸ τοὺς Φιλίππους, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἀρχαίας Βοττιαίας,⁹ καὶ εἰσάγονται μετὰ τὸν ὄρο ὠνὴ ἢ ὠνὴ εὐθεία ἢ ὠνὴ κάτοχος, στὴν δικαιοπραξία ποὺ ἐξετάζουμε ὁ ὄρος αὐτὸς ἀπουσιάζει. Στὴν θέση τοῦ ἐμφανίζεται ὁ ὄρος δάνος, ποὺ εἶναι γένους οὐδετέρου, τὸ δάνος, τοῦ δάνεος. Ὁ ὄρος αὐτὸς ἔχει τὴν σημασία «δάνειο, χρήματα δοθέντα ἐπὶ τόκῳ, χρέος, ὀφειλή».¹⁰ Ἐπίσης, ἀρκετὰ συχνὰ ἡ λέξις

9. Τὸ πλῆθος τῶν ἀναλόγων ἐπιγραφῶν αὐξάνεται συνεχῶς μετὰ νέα εὐρήματα. Χρήσιμο συνοπτικὸ κατάλογο ὄλων τῶν γνωστῶν ἕως σήμερα σχετικῶν παραλλήλων κειμένων ἀπὸ τὸν χώρο τῆς Μακεδονίας παρέχει ὁ Σισμανίδης 2008, 201-203. Ἄς διευκρινισθεῖ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅτι ἡ ὠνὴ (;) τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., γιὰ τὴν ὁποία ὡς τόπο προέλευσης ὁ Σισμανίδης (202, σμ. 11) ἀναφέρει τὴς Σέρρες, βρέθηκε στὸ χωριὸ Δραβήσκος τοῦ Νομοῦ Σερρῶν (πρβλ. Pilhofer 2009, 575, Μουσείο Σερρῶν Λ 95) καὶ θα πρέπει πιθανόν νὰ ἀποδοθεῖ εἴτε στὴν Ἀμφίπολη εἴτε στὴν γειτονικὴ Μύρκινο, ποὺ τοποθετεῖται στὴν περιοχὴ τοῦ χωριοῦ Παλαιοκώμη Νομοῦ Σερρῶν (πρβλ. Papazoglou 1988, 390-391 καὶ Loukouroulou στὸ Hansen – Nielsen 2004, 862).

10. H. G. Liddell–R. Scott, στὸ λ. δάνος. Μετὰ τὴν νομικὴ σημασία δάνειο, ὁ ὄρος ἀπαντᾷ σὲ ἐπίγραμμα τοῦ Καλλιμάχου, *Epigrammata* 47 (= *Anthologia Graeca* 6.301) καὶ σὲ παπύρους, οἱ ὁποῖοι περιέχουσι δικαιοπραξίες δανείου: *P.BGU* 16.2598 (9-7 π.Χ.), *P.Corn* 6 (17 μ.Χ.), *P.Babatha* 11 (124 μ.Χ.), *P.Dura* 23 (134 μ.Χ.), *P.Petr* 136 (3ος αἰ. μ.Χ.), *P.Cair.Masp.* 2, 67126 (541 μ.Χ.). Γιὰ τὴν χρῆση τοῦ ῥήματος δανείζειν στὴς ἐπιγραφές καὶ στὸς δικανικοὺς λόγους τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., στὸς ὁποῖους δὲν ἀπαντᾷ ὁ ὄρος δάνος, βλ. παρακάτω. Μετὰ τὴν σημασία δάνειο ἀπαντᾷ ὁ ὄρος δάνος καὶ σὲ σχόλιο τοῦ Ἀωνόμου συγγραφέως τοῦ ἔργου *In Aristotelis artem rhetoricam commentarium* 205 (σχόλιο τῆς φράσεως ἐπιτρίτων τόκων τοῦ Ἀριστ., Ῥητ. 1411a). Ὁμοίως, στὸ σχόλιο στὸν Ἀριστ., Ἄναλ. Ὑστέρ. 94b τοῦ Ἰωάννου Φιλοπόπου, *In Aristotelis analytica posteriora commentaria* 13.3, 380. *Etymologicum magnum* 247, Δάνειον: Παρὰ τὸ δάνος, ὃ σημαίνει τὸ δῶρον.

σημαίνει «δωρεά, δῶρον».¹¹ Ας σημειωθεί ότι, όπως παραδίδει ο Πλούταρχος, στην μακεδονική διάλεκτο η λέξη (ὁ) δάνος σημαίνει «θάνατος»,¹² είναι, όμως, προφανές ότι στην επιγραφή μας, η λέξη δεν έχει αυτή την σημασία.

Το κείμενο από τον Άγιο Νικόλαο Σιθωνίας εισάγεται απευθείας με τον όρο αυτόν, χωρίς να προηγείται η επίκληση θεός ή η επίκληση στην τύχη ἀγαθὴ (ή και οι δύο), οι οποίες όμως δεν εμφανίζονται σε όλα τα άλλα παράλληλα κείμενα. Καθίσταται, επομένως, σαφές ότι η νέα επιγραφή δεν ανήκει στην σειρά των ωνών, δηλαδή των πράξεων αγοραπωλησίας με τις οποίες μεταβιβάζονταν συνήθως οικίες, αγροί, ή άλλα είδη κτηματικής περιουσίας, αλλά σε μια άλλη κατηγορία δικαιοπραξιών, αυτή των δανείων. Ωστόσο, παρά την σαφή διαφοροποίηση του δάνεος από τα νομικά έγγραφα που εισάγονται με την επικεφαλίδα ὠνῆ, η δομή με βάση την οποία συντάσσεται το δάνος είναι ανάλογη με αυτή των ωνών:

Συγκεκριμένα, την επικεφαλίδα, η οποία δηλώνει την νομική φύση της δικαιοπραξίας, ακολουθεί η ημερομηνία σύναψης της δικαιοπραξίας, με το όνομα του επωνύμου ιερέως και τον μήνα. Η σωζόμενη στον στίχο 2 γενική του πατρωνυμικού Ἀριστοτίμου παρέχει την δυνατότητα να συμπληρωθεί με απόλυτη βεβαιότητα στον στίχο 1 το όνομα του επωνύμου ιερέως, βάσει όλων των διαθέσιμων παραλλήλων σε πτώση ονομαστική, καθώς ο Εὐφραντίδης Ἀριστο-

Εὐφορίων (απ. 41): Τό ρά οἱ δάνος ὦπασεν Ἐκτωρ. Ὡς οὖν τέλος, τέλειον, οὕτω δάνος, δάνειον, κατὰ ἀντίφρασιν, τὸ μὴ δῶρον. Τρύφων δὲ ὁ τοῦ Ἀπαρκτίωνος (Ἀρποκρατίωνος) φησὶ τὸ παλαιὸν ἐπὶ τοῦ ἀναφαίρετου δώρου τάττεσθαι τὴν λέξιν· Δίδυμος δὲ <ρ. 402, 8 Schmidt> τὸ χρονίζον χρέος· παρὰ τὸ δὴν δάνος καὶ δάνειον· ἢ παρὰ τὸ διδοῦσθαι μετὰ ἀνίας. Διογενιανὸς, μερίδος ἰσχύν, γέρας. Σε συμφραζόμενα νομικοῦ περιεχομένου απαντᾶ και σε μεταγενέστερες πηγές, π.χ. Ευσέβ., *Commentarius in Isaiam* (ἐκδ. J. Ziegler) 2.47.68: τοὺς τεταπεινωμένους ἀπὸ δάνους καὶ χρέων ὀφειλῆς. Αρχιεπισκ. Καισαρείας Βασιλ., *Ὀμιλ. εἰς Ψαλμὸν 29.264*: Ὁ γὰρ ἐλεῶν, φησὶ, πτωχὸν Θεῷ δανεῖζει. Ἐχέγγυον δὲ τοῦ δάνους ἢ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Γρηγ. Νύσσης, *Κατὰ τοκίζόντων* 9.201.

11. Με την σημασία αυτή απαντᾶ στο ποίημα Ἀλεξάνδρα του Λυκόφρονος (πιθανόν του 4ου/3ου αι. π.Χ., βλ. Hurst-Kolde 2008) στ. 269: λαβὼν δὲ ταύρου τοῦ πεφασμένου δάνος, (*Scholia* <δάνος> καὶ τὸ δῶρον καὶ λύτρον τοῦ ταύρου τοῦ πεφασμένου καὶ τοῦ <πεφονευμένου> ἦγουν τοῦ Ἐκτορος. ταῦρον δὲ εἶπεν ὡς θυμικὸν καὶ ἀνδρεῖον.), στ. 710: θήσει Δαεῖρα καὶ ξυνευέτη δάνος, στ. 887: Τρίτῳ Κολχίς ὦπασεν δάνος γυνῆ, στ. 1269: λαβείν ὁ χρήζει κάπενέγκασθαι δάνος, στ. 1381: νασμοῖς ὀρέξαι τῷ κεχηρημένῳ δάνος. Με την σημασία δῶρον, που παραδίδει και το *Etymologicum magnum* (προηγ. υποσ.), απαντᾶ η λέξη δάνος και στο επιτύμβιο ἐπίγραμμα του Σεμπρωνίου Νικοκράτους, *Anthologia Graeca, Epigrammata sepulcralia* 358, στ. 9.

12. Πλουτ., *Πῶς δεῖ τὸν νέον ποιημάτων ἀκούειν* 22.C: «ρίγεδανός» κακοθάνατός ἐστιν εἰδέναι (δάνον γὰρ Μακεδόνες τὸν θάνατον καλοῦσι).

τίμου εμφανίζεται ως επώνυμος ιερέας του Κοινού των Χαλκιδέων και σε δύο άλλες επιγραφές του 4ου αιώνα π.Χ., συγκεκριμένα σε μια ονή εϋθεΐα από την θέση Σμίξη Πλανών¹³ και σε μια ώνη οίκιης από την Τορώνη,¹⁴ στις οποίες η γενική του πατρωνυμικού σχηματίζεται με την ιωνική κατάληξη Ἄριστοτίμο, στοιχείο που προδίδει οπωσδήποτε μια πρωιμότητα από χρονολογική άποψη.¹⁵ Δίχως αμφιβολία, με την αναφορά στον επώνυμο ιερέα του Κοινού, το έγγραφο μας συνιστά ρητή απόδειξη ότι η περιοχή από την οποία προέρχεται αποτελούσε τμήμα της χώρας του Κοινού των Χαλκιδέων, γεγονός το οποίο επιβεβαιώνεται, εξάλλου, και από γεωγραφικούς συσχετισμούς, δηλαδή από το ότι οι αμέσως γειτονικές περιοχές, τόσο η Τορώνη όσο και η αρχαία θέση στην Σμίξη Πλανών, οι οποίες εκτείνονται αντιστοίχως νοτίως και βορείως της θέσεως όπου βρέθηκε το δάνος, ανήκαν στο Κοινό των Χαλκιδέων.

Σύμφωνα με την βασική δομή των γνωστών δικαιιοπραξιών από την Χαλκιδική, μετά το όνομα και το πατρωνυμικό του επωνύμου ιερέως ακολουθεί η ακριβής ημερομηνία σύναψης της δικαιιοπραξίας, η οποία δηλώνεται με το όνομα του μηνός: την λέξη *μεις* ακολουθούσε αναμφίβολα το όνομα του μηνός, σύμφωνα με τα παράλληλα, σε πτώση ονομαστική. Ο ιωνικός τύπος *μεις* είναι πολύ συνηθισμένος σε πολλές ωνές της Κεντρικής Χαλκιδικής (της περιοχής Σμίξης και Κελλιού), καθώς και της Τορώνης και της Ολύθου. Εξάλλου, αν και είναι πλέον γνωστή η σειρά των μηνών του ιωνικού ημερολογίου των Χαλκιδέων της Θράκης,¹⁶ δεν διατηρείται στον λίθο κανένα στοιχείο που θα μπορούσε να επιτρέψει την ασφαλή συμπλήρωση του ονόματος του μηνός στην επιγραφή μας.

Η διατήρηση στον στίχο 3 του ονόματος του ενός συμβαλλομένου στην δικαιιοπραξία προσώπου (παρά Ἐπιχάρους) μας οδηγεί υποχρεωτικά στην διαπίστωση ότι στον στίχο 2, μετά την αναφορά του ονόματος του μηνός, θα

13. Hatzopoulos 1988, 35 κεξ., αρ. VI, 34-40, στ. 3-4. Πρβλ. επίσης Hennig 1987, 156. πρβλ. *BullEpigr* 1988, 849. Για τις προτάσεις να αναζητηθεί στην θέση Σμίξη των Βραστινών Καλυβίων η αρχαία Στώλος ή η αρχαία Πολίχνη, βλ. ανωτέρω, υποσ. 7.

14. Μ. Καραμανώλη-Σιγανίδου, «Ὦνη ἐκ Τορώνης», *ΑΔ* 21 (1966) *Μελέται*, 151-157, στ. 2-4. *SEG* 24 (1969) 574. *BullEpigr* 1968, 328. Για την ωνή αυτή, βλ. επίσης Hennig 1987, 154, Γιούνη 1991, 27 και Henry 2004, T 90, 71-72, Game 2008, 87.

15. Εξάλλου, σύμφωνα με την πρόταση χρονολογικής κατάταξης των επωνύμων ιερέων του Κοινού των Χαλκιδέων από τον Hatzopoulos 1988, 80, ο Εϋφραντίδης Ἄριστοτίμου τοποθετείται το έτος 353/2 π.Χ.

16. Βλ. Knoepfler 1989, 23-58, πρβλ. και *BullEpigr* 1990, 480 (η σειρά αρχίζει κατά το χειμερινό ηλιοστάσιο): Ἄπατουριών, Ποσιδεών, Ληναιών, Ἄνθεστηριών, Ἄρτεμισιών, Ὀλυμπιῶν, Ταργηλιῶν, Ἴππιων, Πανθεῶν-Πασιθεῶν, Ἡραιῶν, Βουφονιῶν, Δημητριῶν. Βλ. προσφάτως Game 2008, 46.

πρέπει να συμπληρώσουμε και το όνομα του άλλου συμβαλλομένου και πιθανόν και το πατρωνυμικό του: Με βάση την συμπλήρωση του ονόματος του επωνύμου ιερέως στον στίχο 1 ([Εύφραντίδης]) μπορεί να υπολογισθεί κατά προσέγγιση το αρχικό πλάτος της επιγραφής. Επιπλέον, δεδομένου ότι σε όλα τα γνωστά παραδείγματα δικαιопραξιῶν από την Χαλκιδική αναφέρεται πάντοτε το πατρωνυμικό του πρώτου συμβαλλομένου, μπορεί να γίνει η υπόθεση ότι (όπως συμβαίνει με τον πρώτο στίχο ορισμένων ανάλογων δικαιопραξιῶν) το πλάτος της ενεπίγραφης πλάκας θα ήταν ίσως αρκετά μεγαλύτερο από αυτό που υποδεικνύει η συμπλήρωση του ονόματος του επωνύμου ιερέως στον στίχο 1 ([Εύφραντίδης]). Ως εκ τούτου, είναι λογικό να θεωρήσουμε μάλλον απίθανη την περίπτωση να μην είχε αναγραφεί καθόλου στον στίχο 2 το πατρωνυμικό του πρώτου συμβαλλομένου. Αντιθέτως, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι αυτό ήταν ολιγογράμματο και ότι κατελάμβανε τον χώρο στο τέλος του στίχου 2.

Με την φράση παρὰ Ἐπιχάρους στον στίχο 3, μας γνωστοποιείται χωρίς αμφιβολία η ταυτότητα του δανειολήπτη του χρηματικού ποσού. Το όνομα Ἐπιχάρης απαντά αρκετά συχνά σε όλον τον ελληνικό κόσμο.¹⁷ Από την ίδια την επικράτεια του Κοινού των Χαλκιδέων, αξίζει να μνημονευθεί ο Νίκανδρος Ἐπιχάρους, ο οποίος αναφέρεται ως μάρτυρας σε μια άλλη δικαιопραξία δανείου του 4ου αιώνα π.Χ. που προέρχεται από την Ὀλυνθο και στην οποία θα αναφερθούμε εκτενέστερα παρακάτω.¹⁸ Απουσιάζει, ωστόσο, οποιοδήποτε στοιχείο που θα μπορούσε να στηρίξει την υπόθεση ότι τα δύο πρόσωπα σχετίζονται μεταξύ τους.

Επιπλέον, είναι λογικό να θεωρήσουμε ότι στο χαμένο τμήμα του στίχου 3, αμέσως μετά το όνομα του δανειολήπτη του χρηματικού ποσού, θα ακολουθούσε το πατρωνυμικό του σε πτώση γενική, αν και η αναφορά του πατρωνυμικού του συγκεκριμένου προσώπου δεν είναι υποχρεωτική, καθώς είναι γνωστές περιπτώσεις ωνών στις οποίες αυτό δεν αναγράφεται.¹⁹ Στην συνέχεια του στίχου 3, είναι βέβαιο ότι αναγραφόταν το αντικείμενο του δανεισμού σε πτώση αιτιατική. Επιπλέον, είναι πιθανόν ότι το Ν του στίχου 4 προέρχεται από αυτή την αιτιατική. Είναι πιθανή η υποθετική συμπλήρωση του κειμένου με την λέξη [οἰκίη]ν, η οποία είναι και η συνηθέστερη σε όλα τα παράλληλα έγγραφα από την Χαλκιδική.²⁰ Εντούτοις, δεν μπορεί να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο το αντι-

17. Βλ. *LGNP*.

18. Robinson 1931, αρ. 4, στ. 10-11.

19. Αναφέρουμε π.χ. την ωνή οικίας από την Τορώνη (ανωτέρω, υποσ. 14).

20. Βλ. π.χ. Hatzopoulos 1988, 60-61, στ. 5-6: [ἐπί] τῆι οἰκίηι πλήν τοῦ [ἐ]πτακλί-
νου.

κείμενο του δανεισμού να είναι μια καλλιεργήσιμη έκταση γης, περίπτωση στην οποία καταλληλότερη θα ήταν η συμπλήρωση της λέξης [ἀγρός]ν.

Στον στίχο 4, η φράση πλὴν τοῦ ΤΕΓ --- σημαίνει ότι ένα τμήμα της περιουσίας που αποτέλεσε αντικείμενο δανεισμού, δεν συμπεριλήφθηκε στην συμφωνία του δανείου. Ευλόγως, μετά την λέξη πλὴν ακολουθεί η αναφορά σε αυτό το εξαιρεθέν τμήμα της περιουσίας. Τα σωζόμενα γράμματα ΤΕ και η άνω αριστερή γωνία ενός τρίτου γράμματος (πιθανόν Γ) της λέξης που προσδιορίζει το εν λόγω εξαιρεθέν τμήμα, μπορούν κατά την γνώμη μας να προέρχονται από την λέξη τέγος που σημαίνει την στέγη, αλλά και το στεγασμένο μέρος μιας οικίας, ένα δωμάτιο ή έναν θάλαμο.²¹ Οπωσδήποτε, η πολύ πιθανή αυτή συμπλήρωση δεν φαίνεται να μπορεί να βοηθήσει να δοθεί κατηγορηματική απάντηση στο ερώτημα εάν το αναφερόμενο στον στίχο 3 δανεισμένο αντικείμενο ήταν μια οικία ([οἰκίη]ν) ή ένας αγρός ([ἀγρός]ν).

Εάν είναι ορθή η συμπλήρωση του στίχου 3 με την λέξη [οἰκίη]ν, τότε θα πρέπει να δεχθούμε πως στον στίχο 5 η μετοχή τὸν ἐχόμενον προϋποθέτει ότι στο χαμένο τμήμα του στίχου 4 αναφερόταν ένα ουσιαστικό, γένους αρσενικού, σε πτώση αιτιατική, από το οποίο εξηρτάτο χωρίς αμφιβολία η μετοχή. Επιπλέον, το άγνωστο αυτό ουσιαστικό του στίχου 4 ακολουθεί, όπως και η λέξη [οἰκίη]ν, την σύνταξη του ίδιου εννοούμενου ρήματος που εμπεριέχεται στην λέξη δάνος. Κατά συνέπεια, το ουσιαστικό αυτό δεν μπορεί παρά να αποτελεί επίσης τμήμα της περιουσίας του δανειολήπτη. Η μετοχή τὸν ἐχόμενον, όπως συμβαίνει και σε πολλά από τα διαθέσιμα παράλληλα έγγραφα της Ολύνθου, συντάσσεται με το άρθρο της (τὸν) και δηλώνει την γειτνίαση: έχει δηλαδή την σημασία του γειτονικού και ακολουθείται συνήθως από τα ονόματα των ιδιοκτητών των ακινήτων με τα οποία γειτνιάζει το ακίνητο της δικαιοπραξίας.²² Επομένως, εκτός του περιουσιακού στοιχείου του στίχου 3-4 (πιθανόν οικίας;), φαίνεται ότι και ένα ακόμα περιουσιακό στοιχείο του Επιχάρους συμπλήρωνε την κτηματική περιουσία που αποτέλεσε την εμπράγματη ασφάλεια με την οποία εξασφαλίστηκε ο ανώνυμος δανειστής του: Τα δύο περιουσιακά στοιχεία του δανειολήπτη ήταν, επομένως, μια οικία(;) και ένα ακόμα, πιθανόν

21. H. G. Liddell – R. Scott, στο λ. τέγος.

22. Στις ωνές από την Όλυνθο, όπως και στο δάνος που εξετάζουμε, η θέση του ακινήτου προσδιορίζεται με την μετοχή ἐχόμενος σε πτώση αιτιατική και στο γένος που αντιστοιχεί στο ακίνητο. Στις επιγραφές των Βραστών, η θέση του ακινήτου προσδιορίζεται με την φράση τὴν οἰκίαν ἐξέης, και στην Αμφίπολη με το αναφορικό ὅς σε πτώση γενική και στο γένος που αντιστοιχεί στο εν λόγω ακίνητο σε συνδυασμό με την λέξη γείτων. Βλ. επίσης Game 2008, 20.

ένας αγρός, η θέση του οποίου προσδιορίζεται στην συνέχεια του στίχου 5 από τα ονόματα των γειτόνων ιδιοκτητών. Είναι λογικό να δεχθούμε ότι τα δύο αυτά περιουσιακά στοιχεία που συντάσσονται με αιτιατική, συνδέονται μεταξύ τους με τον σύνδεσμο καί, τον οποίο συμπληρώνουμε στον στίχο 4.

Στην περίπτωση κατά την οποία το περιουσιακό στοιχείο των στίχων 3-4 δεν είναι οικία αλλά αγρός, δεν είμαστε υποχρεωμένοι να δεχθούμε ότι στον στίχο 4 αναγραφόταν και ένα ακόμα περιουσιακό στοιχείο. Στην περίπτωση αυτήν, είναι προφανές ότι εμπράγματη ασφάλεια είναι μόνον ο αγρός, οπότε θα μπορούσε να ευσταθεί η εξής υποθετική συμπλήρωση: [τὸν ἀγρὸν]ν πλὴν τοῦ τέγ[ους τοῦ ἐν αὐτῶι] τὸν ἐχόμενον κλπ.

Στο χαμένο τμήμα του στίχου 5, μετά τον γεωγραφικό προσδιορισμό της ιδιοκτησίας, αναγραφόταν πιθανότατα και το χρηματικό ποσό που έλαβε ο δανειολήπτης, όπως ισχύει και σε άλλες γνωστές δικαιοπραξίες από την Χαλκιδική.²³ Το ύψος στο οποίο ανερχόταν το ποσό αυτό δεν μπορεί να υπολογισθεί.²⁴

Στον στίχο 6, διατηρείται η κατάληξη ενός απαρεμφάτου και η λέξη ένιαυτός. Τα στοιχεία αυτά οδηγούν με ασφάλεια στην κατανόηση του νοήματος βάσει της γνωστής και από άλλου εκφράσεως ένιαυτὸν ἐπὶ ἀπόλυσιν,²⁵ και, ακολούθως, στην συμπλήρωση του στίχου 5 ως εξής: [(ἀπο)λύσα]σθαί ένιαυτοῦ. Με την έκφραση αυτή, όπως θα εξετασθεί λεπτομερέστερα στην συνέχεια, ορίζεται προθεσμία ενός έτους για την εξόφληση του δανείου.

Στο δάνος που εξετάζουμε δεν σώζεται κάποια αναφορά σε βεβαιωτές. Δεν είμαστε όμως σε θέση να γνωρίζουμε εάν αναγράφονταν καν, εφόσον βεβαιωτές εμφανίζονται στα περισσότερα, αλλά όχι σε όλα, τα γνωστά έως σήμερα παράλληλα κείμενα.²⁶ Στην επιγραφή μας δεν σώζονται ούτε ονόματα μαρτύρων, οι οποίοι αναφέρονται σε όλες ανεξαιρέτως τις γνωστές δικαιοπρα-

23. Αναφέρουμε π.χ. την δικαιοπραξία από την Όλυθο Robinson 1931, αρ. 2, στ. 42-43, για την οποία βλ. και Hennig 1987, 147, Hatzopoulos 1988, 59 και Youni 1996, 139 κεξ.

24. Το θέμα των τιμών συζητά εκτενώς ο Hennig 1987, 149-153. Βλ. επίσης Game 2008, 19.

25. Την έκφραση αυτή συναντούμε π.χ. στην δικαιοπραξία από την Όλυθο (Robinson 1931, αρ. 2, στ. 8-9).

26. Για τους βεβαιωτές, βλ. Hatzopoulos 1988, 16 (απουσία βεβαιωτού), 55, 57, 59, Γιούνη 1991 και Game 2008, 15-16. Σημειώνουμε, ωστόσο, ότι στο πλησιέστερο με το δάνος παράλληλο έγγραφο από την Όλυθο (Robinson 1931, αρ. 2), αναφέρονται δύο βεβαιωτές.

ξίες από την Χαλκιδική και είναι δύο ή το συχνότερο τρεις τον αριθμό. Η σύμπραξή τους θεωρείται ότι ήταν απαραίτητη για την εγκυρότητα της δικαιοπραξίας. Δεδομένης της αποσπασματικής καταστάσεως στην διατήρηση της επιγραφής μας, είναι δυνατόν να υποθέσουμε ότι τα ονόματα των μαρτύρων, και πιθανόν και αυτά του (ή των) βεβαιωτή (-ών), αναγράφονταν στο (ίσως) απολεπισμένο κάτω μέρος της προσθίας όψεως του διατηρημένου λίθου και στο απολεσθέν κατώτερο τμήμα του.

Με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις, είναι θεμιτή η συμπλήρωση του κειμένου ως εξής:

Δάνος. Ἱερεὺ[ς Εὐφραντίδης]
 Ἄριστοτίμου. Μεῖς [ε.γ. Ἱηραίων, ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος]
 παρὰ Ἐπιχάρεος [τοῦ δεῖνος *τὴν οἰκίη]- *vel τὸν ἀγρό]-
 4 ν πλὴν τοῦ τέγ[ους **καὶ τὸν ἀγρόν] **vel τοῦ ἐν αὐτῶι]
 τὸν ἐχόμενον [τοῦ δεῖνος τοῦ δεῖνος ΨΨ? (ἄπο)λύσα]-
 σθαι ἐνιαυτοῦ. [Βεβαιωταί? - - -]
 vacat [Μάρτυρες? - - -]

Γ. Θέματα δικαίου

Το νομικό περιεχόμενο και η χρήση της δικαιοπραξίας αυτού του είδους στις συμβάσεις από την Χαλκιδική, αλλά και το ολοένα αυξανόμενο πλήθος των δικαιοπραξιών που σώζονται σε επιγραφές τόσο από την Χαλκιδική όσο και από τον ευρύτερο χώρο του Βορείου Αιγαίου, αντικατοπτρίζουν την επικράτηση του αττικού δικαίου²⁷ στην παρὰ θάλασσαν Μακεδονίαν (Θουκ. Β' 99) και στις πόλεις του Κοινού των Χαλκιδέων, όπου επιπλέον το ονομαστικό μαρτυρεί την συνύπαρξη κατά τους κλασικούς χρόνους των γηγενών, πρωτίστως των Ηδωνών, με τον κυρίαρχο ιωνικό, ευβοϊκής καταγωγής, πληθυσμό, αλλά και με τα παλαιά αιολικά στοιχεία.²⁸

Η μελέτη της επιγραφής οδηγεί στο συμπέρασμα ότι μας προσφέρει την πρώτη βέβαιη μαρτυρία για την ύπαρξη κατά τον 4ο αιώνα π.Χ. πράξης δανεισμού που προσδιορίζεται με τον τεχνικό όρο δάνος. Πρόκειται για σύναψη

27. Για τις δικαιοπραξίες που ήταν πράξεις ἐπὶ λύσει από την Αθήνα, την Λήμνο, την Αμοργό και αλλού, βλ. Fine 1951, 90-94, 143 κεξ., Finley 1951, 24 κεξ., 33-35. Harris 1988, 358 κεξ. Επίσης, Χριστοφιλόπουλος 1977 και προσφάτως Shipton 2000 και Game 2008, 14-18. Ειδικότερα για πώληση δημευμένων περιουσιακών στοιχείων, βλ. Hallof 1990.

28. Βλ. Hatzopoulos 1988, 52-53 και 1989.

δανείου με παράλληλη σύσταση υποθήκης επί ακινήτου. Το ακίνητο, δηλαδή, τίθεται ως εμπράγματα ασφάλεια και η ενεπίγραφη στήλη τοποθετείται στον χώρο του ως όρος για να κοινοποιηθεί το βεβαρυμένο νομικό καθεστώς του.²⁹ Κάποιο πρόσωπο δάνεισε ένα χρηματικό ποσό στον Επιχάρη κι έλαβε ως εμπράγματα ασφάλεια ίσως ένα μέρος της οικίας του ή (και) τον αγρό του Επιχάρους, με εξαίρεση έναν στεγασμένο χώρο. Με την φράση [(ἀπο)λύσα]-σθαι ένιαυτοῦ που συμπληρώνει το έγγραφο, στο ενυπόθηκο αυτό δάνειο τίθεται προθεσμία ενός έτους για την εξόφληση του δανείου. Αυτό αποδεικνύει, χωρίς αμφιβολία, ότι η συντελούμενη δικαιοπραξία, το δάνος, αποτελεί μια πρᾶσιν ἐπὶ λύσει, δηλαδή μια δικαιοπραξία, στην περίπτωση αυτή δανείου, με το δικαίωμα εξόφλησης από τον δανειολήπτη έως την λήξη μιας ορισμένης προθεσμίας. Το πλησιέστερο αντίστοιχο παράδειγμα από την ίδια την Χαλκιδική είναι το έγγραφο μιας πράσεως ἐπὶ λύσει από την Όλυνθο, που δημοσιεύθηκε το 1931 από τον Robinson:³⁰

--- ΑΝΟΣ

Θεός· τύχη· ἱερεὺς Ἐντίδοτο-
ς Πολυκλέος. Μεῖς Ταργηλι-
ών. Ἄρχίδαμος Μητρίχο παρὰ Σ-
4 ὠσωνος τοῦ Θεοδώρου τὴν οἰκίην τῆ-

29. Για την πλούσια σχετική με τους όρους συζήτηση, βλ. Fine 1951, 42-43, Finley 1951, 10-21· βλ. και Game 2008, 17. Πολυδ., *Ὀνομαστικὸν* 3.85: ὅρους ἐφιστάναι χωρίω· σανὶς δ' ἦν ἡ στήλη τις δηλοῦσα ὡς ἔστιν ὑπόχρεών τινι τὸ χωρίον. ἐπὶ δὲ τούτου ἔλεγον καὶ τὸ ἐστίχθαι τὸ χωρίον, ὡς τὸ ἐναντίον ἄστικτον. τὸ δὲ ὑπόχρεων χωρίον ἐλέγετο καὶ ὑπόβολον. Ἄρποκρ., *Λέξεις τῶν δέκα ῥητόρων* 62.14: Ἄστικτον χωρίον, τὸ μὴ ὑποκείμενον δανειστῆ· ὅταν γὰρ ὑποκείται, εἰώθεν ὁ δανείσας αὐτὸ τοῦτο δηλοῦν διὰ γραμμάτων ἐπόντων τῷ χωρίῳ. τὸ δ' αὐτὸ καὶ ἐπ' οἰκίας γίνεται· Λυσίας ἐν τῷ πρὸς Αἰσχίνην τὸν Σωκρατικόν. *Etym. Magnum* και Ψευδ.-Ζωναρ., *Λεξ.* στο λ. Ἄστικτον. Ἄθηναῖοι τὸ ἐλεύθερον χωρίον ἐκάλουν, καὶ μὴ ὑποκείμενον χρήστη, εἴρηται, ὅτι τοῖς ὑποκειμένοις χρέεσι χωρίοις εἰώθασιν ἐγκαταπηγνύειν στήλην, ἣν ἐκάλουν ὄρον, ἐν ἧ χρέος ἐγκεχάρακτο καὶ ὁ χρήστης, ἵνα μὴ πλανηθεῖς ἕτερος ἐπὶ καθαρῷ δανείσῃ. Ομοίως, *Etym. Geniuinum* 1310. Φωτ., *Λεξ.* στο λ. Ἄστικτον· ἀνέπαφον χωρίον καὶ ἀνυπόθετον. ἔστι δὲ χωρίον τὸ μὴ ὑποκείμενον δανειστῆ καὶ μὴ ἔχον ὄρον, ἥτις ἦν στήλη δηλοῦσα ὅτι ἐπ' αὐτοῖς δεδάνεικεν· ὅταν γὰρ ὑποκείται, αὐτὸ τοῦτο ὁ δανείσας διὰ γραμμάτων δηλοῖ ἐπικειμένων τῷ χωρίῳ. τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ἐπὶ οἰκίας γίνεται. Ομοίως, Σούδ. στο λ. Ἄστικτον χωρίον.

30. Robinson 1931, αρ. 2, στ. 42-43. Hennig 1987, 147. Hatzopoulos 1988, 59-63. Youni 1996, 139 κξξ.

ν ἔχομένην τῆς Πολυξένο τοῦ Τηλά-
 γρο καὶ τῆς Πυθίωνος τοῦ Διοδώρου : Ψ
 Ψ. βεβαιωταὶ Ἀντίδοτος Θεοδώρου, Νί-
 8 κων Ἡδώνεος ἑνιαυτὸν ἐπὶ ἀπόλυ-
 σιν. Μάρτυρες Πολύξενος Τηλάγρ-
 ο, Πυθίων Διοδώρου, Νίκανδρος Ἐπιχά-
 [ρ]εος.

Στην δικαιοπραξία αυτή (που προέρχεται από την Όλυνθο) είναι χαρακτηρι-
 στική, όπως παρατήρησαν οι μελετητές, η απουσία του όρου ὠνή, ο οποίος
 εμφανίζεται πάντοτε στα έγγραφα όταν πρόκειται για αγοραπωλησία. Επι-
 πλέον, η ύπαρξη της φράσης ἑνιαυτὸν ἐπὶ ἀπόλυσιν οδήγησε όλους τους με-
 λετητές, πλην του Robinson, στην άποψη ότι πρόκειται για μια πρᾶσιν ἐπὶ
 λύσει. Συγκεκριμένα, είχε θεωρηθεί ότι ο Αρχίδαμος αγοράζει την οικία του
 Σώσωνος, παραχωρώντας στον πωλητή το δικαίωμα να ξαναγοράσει το σπίτι
 του σε ένα χρόνο. Η δομή του εγγράφου και των συστατικών του στοιχείων το
 καθιστούν ως το πλησιέστερο παράλληλο του δάνεος από την Σιθωνία, καθώς
 και σε αυτό, απουσιάζει ο όρος ὠνή και περιέχεται η ρήτρα [(ἀπο)λύσα]σθαι
 ἑνιαυτοῦ, η οποία είναι συνώνυμη της ρήτρας ἑνιαυτὸν ἐπὶ ἀπόλυσιν. Τα στοι-
 χεία αυτά θα ήταν αρκετά για να κατατάξουμε τα δύο αυτά κείμενα στην ίδια
 κατηγορία δικαιοπραξιών. Αυτό όμως που χωρίς αμφιβολία καθιστά αναγκαία
 την κατάταξη των δύο κειμένων στην ίδια κατηγορία εγγράφων είναι το γεγο-
 νός ότι χάρη στο δάνος από την Σιθωνία είμαστε σε θέση να προτείνουμε μια
 νέα ανάγνωση για την επιγραφή από την Όλυνθο:

Οι παλαιότεροι μελετητές της επιγραφής από την Όλυνθο θεώρησαν ότι
 το κείμενο αρχίζει με τις λέξεις Θεός· τύχη· αδιαφορώντας για τα ίχνη γραμμά-
 των (---ΑΝΟΣ) που προηγούνται στο άνω δεξιό τμήμα του λίθου. Τα θεώρη-
 σαν κατάλοιπα μιας πρωιμότερης επιγραφής που θα ήταν χαραγμένη στο α-
 νώτερο μέρος της ενεπίγραφης επιφάνειας και η οποία θα αποκόπηκε όταν
 χαραχθηκε η δικαιοπραξία. Ωστόσο, το δάνος από την Σιθωνία δίνει την δυ-
 νατότητα να αποκαταστήσουμε τα σωζόμενα γράμματα στον 1ο στίχο της ε-
 πιγραφής από την Όλυνθο την λέξη [δ]άνος. Η αναγνώριση του όρου αυτού, σε
 συνδυασμό με το δάνος από την Σιθωνία, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι δεν
 πρόκειται για πράξη αγοραπωλησίας, όπως είχε υποθεθεί, αλλά για δάνος. Με
 άλλα λόγια, στην επιγραφή από την Όλυνθο, ο Αρχίδαμος Μητρίχου δάνεισε
 2000 δραχμές στον Σώσωνα Θεοδώρου και έλαβε ως εμπράγματη ασφάλεια
 την οικία του Σώσωνος. Ομοίως, στο δάνος από την Σιθωνία, κάποιο πρόσωπο

δάνεισε ένα χρηματικό ποσό στον Επιχάρη κι έλαβε ως εμπράγματη ασφάλεια ίσως ένα μέρος της οικίας του ή (και) τον αγρό του Επιχάρους.

Το δάνος μπορεί να περιγραφεί, επομένως, ως μια αμφοτεροβαρής σύμβαση δανείου με χρονική διάρκεια ένα έτος, σύμφωνα με την οποία αφενός μεν ο δανειολήπτης χρημάτων γίνεται ταυτόχρονα δανειστής του περιουσιακού του στοιχείου και αναλαμβάνει την υποχρέωση να καταβάλει (να εξοφλήσει) το ποσό του δανείου, αφετέρου δε ο πιστωτής των χρημάτων υποχρεούται να επιστρέψει με την εξόφληση του δανείου το ακίνητο που παρακρατεί ως εγγύηση (ως εμπράγματη ασφάλεια) από τον οφειλέτη των χρημάτων του.

Από την ίδια την Χαλκιδική, και συγκεκριμένα από την Όλυμπο, προέρχονται και άλλες δικαιοπραξίες δανείου, οι οποίες όμως δεν φέρουν την κεφαλίδα δάνος. Σε αυτές τις πράξεις, το νομικό περιεχόμενο του εγγράφου προσδιορίζεται από το ρήμα δανείζω. Ο πιστωτής δανείζει στον δανειολήπτη χρηματικό ποσό έναντι περιουσιακού στοιχείου που τίθεται σε υποθήκη ως εμπράγματη ασφάλεια (ένεχυρον), πράξη που δηλώνεται με την πρόθεση *ἐπί* και *δοτική*, π.χ. *ἐπὶ τῆι οἰκίῃ*.³¹

Στην πρώτη πράξη,³² ο Ερμαγόρας δανείζει στον Διοπίθη 4.500 δραχμές και ο Διοπίθης, ως εγγύηση για την πληρωμή του δανείου που έλαβε, παραχωρεί στον πιστωτή του ως υποθήκη όλη του την περιουσία (*ἐπ[ί] τεί οἰκίει ὄλει*). Για την αποπληρωμή του δανείου ορίζεται προθεσμία τριών χρόνων (στ. 5):

Θεός. Τύχη ἀγ[αθή].

Ἐρμαγόρας [. . . .]ΝΙ[. .] Διο-
πίθει Ἐντιπάτρου ἐδάνεισε[ν]

4 τετράκις χιλίας [πεν]τακ[ο]σίας ἐπ[ί]

τεί οἰκίει ὄλει τρι[α] ἔτεα. Ἰερ[ε]ύς]

Ἄριστόβουλος Καλλικράτεος. Μ[ε]-

ἰς Πασιθεών. Τὰ π[ά]ντ[α οὗ]τ[ο]ι ἔχο[υ]-

8 σι Πολύξενος Τη[λ]άγρου, Ἄριστο-

τέλης Κτησί[ο]υ, [. . . .]ΕΟΣ

[Θε]αγένου.

31. Ομοίως, για να προσδιορισθεί η πράξη δανείου στους δικανικούς λόγους του 4ου αι. π.Χ., είναι συχνή η χρήση του ρήματος δανείζω με την πρόθεση *ἐπί* και το τιθέμενο ως ασφάλεια αντικείμενο σε πτώση *δοτική*, βλ. π.χ. Δημ. 32.12, 14. 36.6, 18. 37.4, 50. [Δημ.] 49.53. 56.3. Την χρήση του ρήματος αυτού, με αναφορά και σε άλλες πηγές, συζητά και ο Harris 1988, 361-362.

32. Βλ. Hatzopoulos 1988, 58-59. Youni 1996, 135 κεξ.

Στην δεύτερη πράξη,³³ ο Λυκόφρων δανείζει 2050 δραχμές σε δύο αδελφούς, οι οποίοι ως εγγύηση για το δάνειο βάζουν σε υποθήκη την περιουσία τους, εξαίρωντας κάποιους χώρους, όπως τον [ἐ]πτάκλινον, δηλαδή την αίθουσα των συμποσίων, ένα κτήμα, καθώς και τον πιθεῶνα, τον χώρο δηλαδή αποθήκευσης των τροφίμων.

Θεός. Τύχηι ἀγαθῆ[ι]
 Δανείζει Λυκόφρων
 Θεοδώρου Ἠγία, ἸΑγ-
 4 θει τοῖς Ἠγεστράτου
 [ἐπὶ] τῆι οἰκίῃ πλήν τοῦ
 [ἐ]πτακλίνου καὶ τοῦ
 [.]ΝΩΝΟΣ καὶ τοῦ κτήματος
 8 τοῦ ἐπὶ τὴν κώμην ΕΣΣΤ
 [.....] καὶ τοῦ πιθε-
 [ῶνο]ς δ[ι]σχιλίας πεντή-
 [κ]οντα -----

Με βάση τις δύο αυτές δικαιοπραξίες δανείου, σε συνδυασμό με τα παράλληλα που προέρχονται από την Αμφίπολη, έχει διατυπωθεί η άποψη ότι στις περιπτώσεις αυτές των δανείων, το δικαίωμα που αποκτά ο πιστωτής επί του ακινήτου δεν είναι η κυριότητα, αλλά το δικαίωμα διάθεσης των βεβαρωμένων ακινήτων.³⁴ Ο δανειστής αποκτά έτσι το δικαίωμα μεταβίβασης του ακινήτου (εντός της προθεσμίας;) σε τρίτο, ενώ ο οφειλέτης διατηρεί την απαίτηση να επανέλθει στην πλήρη κυριότητα εφόσον καταβάλει το τίμημα είτε στον αρχικό δανειστή του, είτε στον τρίτο.

Παρά το περιεχόμενό τους, το οποίο φαίνεται να είναι παρόμοιο με το δάνος από την Σιθωνία, τα δύο αυτά ενυπόθηκα δάνεια δεν εμφανίζουν την δομή του δάνους. Αντίθετα, η δομή και η διάταξη των συστατικών στοιχείων στο δάνος από την Σιθωνία, όπως και σε αυτό από την Όλυνθο, είναι η ίδια με αυτή που ισχύει και για τις ωνές. Με βάση τα παραπάνω, θα μπορούσε να τεθεί ως ερώτημα η περίπτωση να υπάρχουν δύο κατηγορίες εμπράγματης ασφάλειας στο πλαίσιο μιας δικαιοπραξίας δανείου: το ενυπόθηκο δάνειο αφενός (π.χ. τα δύο ενυπόθηκα δάνεια από την Όλυνθο) και το δάνος αφετέρου (π.χ. αυτά από

33. Βλ. Hatzopoulos 1988, 60 και 63. Hennig 1987, 145-146. Youni 1996, 137 κξξ.

34. Hatzopoulos 1988, 59-63, Youni 1996, 142.

την Σιθωνία και την Όλυνθο). Και στις δύο περιπτώσεις πρόκειται για δικαιοπραξίες στις οποίες δανείζεται χρηματικό ποσό με υποθήκη κάποιο περιουσιακό στοιχείο του δανειολήπτη. Η διαφορά όμως ανάμεσα στα δύο είδη εμπράγματος ασφάλειας θα μπορούσε ίσως να βρίσκεται στο καθεστώς που προκύπτει για το υποθηκευμένο ακίνητο, καταρχάς κατά την διάρκεια ισχύος της πράξεως, αλλά και μετά την λήξη της προθεσμίας. Θα ήταν, δηλαδή, δυνατόν στην μια ή στην άλλη κατηγορία εμπράγματος ασφάλειας, η πράξη δανεισμού να περιλαμβάνει την μεταβίβαση του δικαιώματος της νομής του υποθηκευμένου ακινήτου. Θα ήταν δυνατόν, υποθετικά, στο ενυπόθηκο δάνειο να εγγράφεται υποθήκη χωρίς να μεταβιβάζεται η νομή του ακινήτου, ενώ στην περίπτωση του δάνεος να μεταβιβάζεται η νομή για ένα έτος. Όμως το ζήτημα της νομής ή της κυριότητας που προκύπτει από δάνεια, πριν από την εξόφλησή τους και μετά την αποτυχία αποπληρωμής τους αντιστοίχως, δεν έχει έως σήμερα λυθεί. Ελπίζουμε ότι με την παρούσα δημοσίευση του δάνεος της Σιθωνίας θα δοθεί νέα ώθηση στην σχετική με το ζήτημα αυτό έρευνα των ειδικών της ιστορίας του δικαίου.

Βιβλιογραφία

- Βοκοτοπούλου, 1990 I. Βοκοτοπούλου, «Νέα τοπογραφικά στοιχεία για την χώρα των Χαλκιδέων», στο: *Πόλις και χώρα στην Μακεδονία και Θράκη, Μνήμη Δ. Λαζαρίδη* (Θεσσαλονίκη 1990) 109-144.
- Γιούνη, 1991 Μ. Γιούνη, «Ωνάι Μακεδονίας. I. Αγοραπωλησίες ακινήτων σε μακεδονικές επιγραφές του 4ου και 3ου αι. π.Χ.», *Αρμενόπουλος* 12 (1991) 25-50.
- Fine, 1951 J. V. A. Fine, *Horoi: Studies in Mortgage, Real Security and Land Tenure in Ancient Athens* (*Hesperia* Supplement 9, Αθήνα 1951).
- Finley, 1951 M. I. Finley, *Studies in Land and Credit in Ancient Athens, 500-200 B.C. The Horos Inscriptions* (New Brunswick N.J. 1951).
- Flensted-Jensen, 2000 P. Flensted-Jensen, «The Chalkidic peninsula and its regions», στο: P. Flensted-Jensen (εκδ.), *Further Studies in the Ancient Greek Polis*, «*Historia Einzelschriften*» 138 (2000) 121-131.
- Game, 2008 J. Game, *Actes de vente dans le monde grec: témoignages épigraphiques des ventes immobilières* («Travaux de la maison de l'Orient et de la Méditerranée» 50, Λυών 2008).
- Hallof, 1990 K. Hallof, «Der Verkauf konfiszierten Vermögens von den Poleten in Athen», *Klio* 72 (1990) 407-412.
- Hansen – Nielsen, 2004 M. H. Hansen – T. H. Nielsen (εκδ.), *An Inventory of Archaic and Classical Poleis* (Οξφόρδη 2004).
- Harris, 1988 E. M. Harris, «When is a Sale not a Sale? The Riddle of Athenian Terminology for Real Security Revisited», *CQ* 38 (1988) 351-381.

- Hatzopoulos, 1988 M. B. Hatzopoulos, *Actes de vente de la Chalcidique centrale*, «Μελετήματα» 6 (Αθήνα 1988).
- Hatzopoulos, 1989 M. B. Hatzopoulos, «Grecs et Barbares dans les cités de l'arrière-pays de la Chalcidique», *Klio* 71 (1989) 60-65.
- Hennig, 1987 D. Hennig, «Kaufverträge über Häuser und Ländereien aus der Chalkidike und Amphipolis», *Chiron* 17 (1987) 143-169.
- Henry, 2004 A.S. Henry, *Torone. The literary, documentary and Epigraphical Testimonia* (Αθήνα 2004).
- Hurst-Kolde, 2008 A. Hurst – A. Kolde, *Lycophron Alexandra* (Παρίσι, Les Belles Lettres, 2008)
- Knoepfler, 1989 D. Knoepfler, «Le calendrier des Chalcidiens de Thrace: essai de mise au point sur la liste et l'ordre des mois eubéens», *Journal des Savants* (Παρίσι 1989), 23-58.
- Papazoglou, 1988 F. Papazoglou, *Les Villes de Macédoine à l'époque romaine* (BCH Supplement 16, Αθήνα 1988).
- Pilhofer, 2009 P. Pilhofer, *Philippi. Katalog der Inschriften von Philippi* (Τυβίγγη 2009²).
- Psoma, 2001 S. Psoma, *Olynthe et les Chalcidiens de Thrace. Études de numismatique et d'histoire* (Στουτγκάρδη 2001).
- Robinson, 1931 D.M. Robinson, «New Inscriptions from Olynthus and Environs», *TAPA* 62 (1931) 40-56.
- Σισμανίδης, 2008 Κ. Σισμανίδης, «Ωνή από την περιοχή των Βασιλικών», στο: Ηλ. Σβέρκος (επιμ.), *Β' Πανελλήνιο Συνέδριο Επυγραφικής (Θεσσαλονίκη 24-25 Νοεμβρίου 2001) στην μνήμη της Φανούλας Παπάζογλου* (Θεσσαλονίκη 2008) 199-216.
- Shipton, 2000 K. Shipton, *Leasing and lending: the cash economy in fourth-century B.C.* (*Bulletin of the Institute of Classical Studies*, Supplement 74, Λονδίνο 2000).
- Σμάγας, 2002 Α. Δ. Σμάγας, *Στον Άγιο Νικόλαο πριν τον Άγιο Νικόλαο*, Δήμος Σιθωνίας 2002.
- Tiverios, 2006 M. Tiverios, «Greeks in the Northern Aegean», in G.R. Tsetskhladze (εκδ.), *Greek Colonization: An account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, («Mnemosyne» Supplementum 193, Λέιντεν-Βοστώνη 2006), τόμ. II, 1-154.
- Winter, 2006 E. Winter, *Stadtspuren. Zeugnisse zur Siedlungsgeschichte der Chalkidiki* (Wiesbaden 2006).
- Χριστοφιλόπουλος, 1977 Α. Ρ. Χριστοφιλόπουλος, *Νομικά Επυγραφικά* (Αθήνα 1977).
- Youni, 1996 M. S. Youni, «A propos de quatre inscriptions olynthiennes: quelques remarques sur la 'sûreté réelle' au IVe s. av. J.-C.», *Τεμύχια* 2 (1996) 135-153.
- Zahrnt, 1971 M. Zahrnt, *Olynth und die Chalkidier* (Μόναχο 1971).